

ישרותו של אברהם

מתי יגיעו מעשיי למעשה אבותיי?

ספר בראשית נקרא בשם "ספר הישר", על שמם של אבותינו שהיו ישרים בהליכותיהם^א. הפעם הראשונה שבה אנו נפגשים עם ישרותו של אברהם אבינו, היא בתגובתו לסכסוך שהתעורר בין רועיו לבין רועי לוט. וכך היה אותו מעשה:

לפי שהיו רועים של לוט רשעים ומרעים בהמתם בשדות אחרים, ורועי אברם מוכיחים אותם על הגזל, והם אומרים: ניתנה הארץ לאברם ולו אין יורש, ולוט יורשו – ואין זה גזל! והכתוב אומר: "והכנעני והפרזי אז ישב בארץ", ולא זכה בה אברם עדיין.^ב

בוא וראה עד היכן הגיעה ישרות זו של אברהם, שהיה מוכן לשלם מחיר עצום של פילוג משפחתי ובלבד שלא ידבק בו שמץ עוון הסותר את ערכיו ואת אמונתו. על הרף הגבוה שהעמיד אברהם בפנינו אמרו חז"ל שלעולם חייב אדם לומר "מתי יגיעו מעשיי למעשה אברהם, יצחק ויעקב"^ג. משמעות הדברים היא שגם כאשר מדובר בהנהגות שקשה לראותן מיושמות בחייו של כל יהודי ויהודי, יש לראות בהן קריאת כיוון והוראה מוסרית.

מעין זה נוכל למצוא גם בהלכות ממון כפי שנידונו בגמרא ונפסקו להלכה בשו"ע. במסכת ברכות מובאת הברייתא הבאה:

תניא: הפועלים שהיו עושים מלאכה אצל בעל הבית קורין קריאת שמע ומתפללין, ואוכלין פתן ואין מברכין לפנייה, אבל מברכין לאחרייה שתיים. כיצד? ברכה ראשונה כתיקונה, שנייה פותח בברכת הארץ וכוללין בונה ירושלים בברכת הארץ.^ד

ברייתא זו, החוששת לביטול מלאכה של שניות ספורות מפני ברכת הנהנין (שהיא מדרבנן) ומצמצמת גם את זמנה של ברכת המזון (שהיא מדאורייתא)^ה, נפסקה להלכה בשולחן ערוך:

א. ראה הקדמת הנצי"ב לספר בראשית.

ב. רש"י יג ז.

ג. תנא דבי אליהו רבה (מהדורת איש שלום), פרק כג.

ד. ברכות טז, א.

ה. יש להקשות מדוע וויתרו חכמים על ברכות הנהנין החטופות ואף קיצרו את ברכת המזון הקצרה יחסית, בעודם מחייבים את הפועלים לקרוא קריאת שמע בברכותיה הארוכות (שהן ודאי מדרבנן בלבד)? ומבאר מרן הרב קוק זצ"ל בספרו טוב ראי (על הגמרא שם, עמ' רה) שהשיקול העומד בשורשם של

פועלים העושים מלאכה אצל בעל הבית מקצרין בברכת המזון, כדי לא לבטל מלאכת בעל הבית.¹

אמנם לכאורה הדבר תמוה, שכן בסעיף הבא כתב המחבר כך:

והאידינא לעולם מברכים כל ארבע ברכות, שאין דרך בני אדם עכשיו להקפיד בכך, ומסתמא אדעתא דהכי שוכרים פועלים – שיברכו כל ארבע ברכות כתקנם.²

וקשה: אם למעשה אין אנו חיים על פי רמת ההקפדה והדיוק המתוארת בברייתא, מדוע ראה המחבר לנכון להזכירה בתחילת דבריו?

ונראה לומר שמגמתו של מרן הבית יוסף אינה לפסוק לנו הלכה בלבד, אלא גם לחנך את המעיין בספרו ולהעמיד בפניו את האידיאל הגדול של מעשי הדורות הקודמים. כך, גם אם ההלכה נפסקת מתוך התחשבות בירידת הדורות ובנוהג המקובל העדכני ביותר (ואדרבה, מגוחך להקפיד דווקא על השניות הספורות של ברכת הנהנין בעוד דקות ארוכות הולכות לריק מבלי שאיש יקפיד עליהן), אין אנו מוותרים על הידיעה מהו היעד שאלינו עלינו לחתור ולאילו מדרגות אפשר וצריך להגיע – בבחינת "מתי יגיעו מעשי למעשה אברהם, יצחק ויעקב".

מידת חסידות בשדה הקרב

הבחנה זו, בין השאיפה המוסרית הנלמדת מאבותינו ובין ההלכה המעשית בפועל, צריכה להיות נר לרגלינו כשאנו באים להתבונן במגמתו של ספר בראשית כ"ספר הישר". ישירות זו, אין עניינה הלכה מחייבת אלא עניינה הכוונה מוסרית כללית.³ אדרבה, חלק גדול ממעשי

דינים אלו אינו ביטול מלאכה בלבד, שכן חפצי הדיוט של בעל הבית אינם חשובים יותר מחפצי שמים של תפילה וברכות, אלא השיקול הוא חינוכי – וכדלהלן:

מקור חיובן של ברכות הנהנין הוא מדין גזל, שכן "כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה – כאילו נהנה מקודשי שמים... כאילו גזל להקב"ה וכנסת ישראל" (ברכות לה, א-ב), וביחס לגזל נאמר בגמרא (בבא בתרא פח, א): "קשה גזל הדיוט מגזל גבוה". משום כך, כל אימת שגזל גבוה (ברכת הנהנין וברכת המזון) עומד מול גזל הדיוט (ביטול מלאכת בעל הבית) – רצו חכמים לחנך את הפועל להקפדה על גזל הדיוט ואף דחו מפניה את ההקפדה על גזל גבוה, בבחינת דרך ארץ הקודמת לתורה. מנגד, ברכות קריאת שמע אינן שייכות כלל לדיני גזל והרי הן כאחת מכל המצוות שהפועלים מחויבים בהן, ועל מנת כן שכרם בעל הבית. ואדרבה, אם עומד ומוחה אין שומעים לו, שכן "הפקר בית דין – הפקר" ויש לחכמים הכוח לכופו לוותר על ביטול מלאכה מועט כדי שיוכלו הפועלים לקיים מצווה כהלכתה.

1. שו"ע אור"ח קצא: א.

2. שם קצא: ב.

3. בכלל, הלכות אין אנו למדים מן התורה שבכתב אלא מתורה שבעל פה. וראה דברי מרן הרב זצ"ל: "תורה שבכתב... אע"פ שממנה לא יוכל האדם להשתמש שימוש מעשי, אבל את הרגש הטוב היא מעוררת, קרבת ד', רחמיו והשגחתו, אהבתו וחמלתו על בריותיו ובייחוד על ישראל עם קרובו. מוסר

אבותינו אינם מקור שמתוכו אנו פוסקים הלכה למעשה, אלא מקור למוסר, למידות טובות, לשאיפות נפש ולהכוונה בחיים.

באופן כזה יש להתבונן גם בדוגמה השנייה לצדקותו ולישרותו של אברהם אבינו, המופיעה אף היא בפרשתנו. במדרש מתואר שלאחר ניצחונו הנסי על ארבעת המלכים האדירים, היה אברהם נתון בייסורי נפש של ממש:

"אנכי מגן לך" – ...רבי לוי אמר: לפי שהיה אבינו אברהם מתפחד ואומר: תאמר אותן אוכלסין שהרגתי שהיה בהם צדיק אחד וירא שמים אחד? משל לאחד שהיה עובר לפני פרדסו של מלך, ראה חבילה של קוצים וירד ונטלה והציץ המלך וראה אותו, התחיל מטמן מפניו. אמר לו: מפני מה אתה מטמן? כמה פועלים הייתי צריך שיקושו אותה, עכשיו שקששת אותה בוא וטול שכר! כך אמר הקב"ה לאברהם: אותן אוכלסין שהרגת – קוצים כסוחים היו! הדא הוא דכתיב: "והיו עמים משׁרפות שׁיד קוצים כסוחים"^ט.

הגע בנפשך, אברהם קרא תיגר על כוח צבאי אדיר של רשע ושעבוד מתוך מסירות נפש להצלתם של חפים מפשע, וכעת הוא יושב ומתחבט בצערו על האפשרות הרחוקה שמא פגע בעצמו באדם שלא היה ראוי להיספות יחד עם אותם מלכים רשעים. בכל דרך שבה ניתן להתבונן על מוסר המלחמה, אין הצדקה לחשש כזה. אין מלחמה סטרילית, ואין כל אפשרות או סיבה לבדוק בציציותיו של כל חייל בודד – שהשתתף בפועל בפעילות הצבאית של הכוח העוין.

אם כן, האם ישרותו של אברהם במקרה זה אינה מוגזמת? ומה נוכל אנו ללמוד ממנה? אלא זאת מעשי ספר הישר אין לבחון במבט מעשי, אלא במבט רעיוני ואידילי. אברהם אבינו אינו דוגמה למציאות טבעית ונורמלית, אלא אישיות של "האדם הגדול בענקים"^א, מי שמגלם בדמותו את עמוד החסד. החסידות הטהורה אינה מתרשמת מנימוקים מעשיים, אלא שואפת לטוב מוחלט ולמידת החסידות הקיצונית ביותר. אברהם יודע היטב שאינו אשם במיתתם של יראי שמים שנתגלגלו לצבאותיהם של כדרלעומר וחבריו, וגם הוא עצמו לא פסק הלכה על-פי חששותיו המוסריים. אולם אין זאת אומרת שלבו שלם בדבר, ובינו

הנביאים ותהילות אל חי אשר בכתבי קודש, המה מעוררים רגשי הלב הטבעיים להדריכם בדרך ישרה וקדושה" (עין-אי"ה שבת א: נה). אם כך נאמר בכללות תורה שבכתב, לרבות תרי"ג המצוות המנויות בה, קל וחומר שכך יש להתבונן בספר בראשית שכמעט ואין בו מצוות וכולו לימוד מוסר ומידות טובות.

ט. ישעיהו לג יב.

י. בראשית רבה מד: ד.

יא. יהושע יד טו ורש"י.

לבין עצמו – לאחר מעשה, כשאין במחשבה זו כדי להכניס ספק בלבבו ומורך בלב חייליו – הוא נותן מקום לצערו על האפשרות שנתגלגלה על ידו פגיעה במי שראוי היה לחיות ולעשות טוב בעולם.

אם כן, אף אנו נלמד ממעשיו של אבינו שחסיד עושה יותר ממה שהוא מחויב, ובוודאי רוצה יותר ויותר ממה שיש בידו לעשות על פי שורת הדין. יש ואנו נדרשים להילחם ואף להרוג, אך בלבנו ישכנו תמיד צער ואפילו סלידה מפני כל אפשרות של שפיכת דם נקיים. ושוב יודגש: מחשבות מוסריות מעין אלו מקומן לאחר המלחמה – לא לפנייה ובוודאי שלא במהלכה. את הפעולה המעשית יש לנהל על פי שורת הדין הפסוקה, המתאימה את האידיאל העליון אל המציאות המעשית ככל הניתן. רק לאחר מעשה, כשאין חשש שהשאיפה הגדולה תביא לחולשת המעשה, מגיע הזמן שבו עלינו להזכיר לעצמנו מי אנו ולאן אנו שואפים – "מתי יגיעו מעשיי למעשה אברהם, יצחק ויעקב".